

Aikajanatyöskentely arviointimenetelmänä traumatisoituneiden pakolaislasten ja -nuorten sekä heidän perheidensä kanssa

1. Kulttuurien välisestä perhearviosta yleisesti

Perhearvio on pitkälti länsimaiseen perhekäsitykseen nojautuvaa. Perheterapiaan liittyy tietyt käsitykset hyvästä vuorovaikutussuhteesta perheenjäsenten välillä, toimivasta parisuhteesta ja vanhempien ja lasten välisestä suhteesta. Kaikki nämä voivat joutua koetukselle perheterapeutin työskennellessä eri kulttuuritaustasta tulevan pakolaisperheen kanssa. Työntekijä joutuu revisuttamaan ammattiinsa kuuluvia perhekäsityksiä ja -oletuksia siitä, miten asioiden tulisi olla.

Maailmanlaajuisesti on erotettavissa ainakin viisi erilaista perhejärjes-

telmää, joissa keskeisenä erona on perheenjäseniksi luettavien sukulaisten laajuus, perheenjäsenten sukupuoliroolit ja niiden suhde ympäröivässä yhteiskunnassa, vanhemmuuden tehtävät, avioliiton muodostuminen ja niiden määrä, sekä näkemykset lapsuudesta ja aikuisuudesta vaikuttavat paljon siihen, miten perhe mielletään eri kulttuureissa.

Pakolaisperheet eivät ole mikään homogeeninen ryhmä, vaan joukko hyvin erilaisia elämänkohtaloita, erilaisia koulutustaustoja, erilaisia yhteiskunnallisia statuksia, eri kansallisuuksia ja uskontoja.

Pakolaisperheitä kuitenkin yhdistää usein hyvin traumaattiset kokemukset ennen Suomeen tuloa, sekä muukalaisuudenkokemukset uudessa yhteiskunnassa. Perheen sisäiseen dynamiikkaan näillä molemmilla voi olla ratkaisevaa merki-

tystä. Monesti lapset oppivat uuden kielen vanhempiaan nopeammin ja omaksuvat uudet kulttuuriset mallit, mikä kaikki vaikuttaa perheen sisäisiin suhteisiin.

Perhearviota tehtäessä nojautaan pakolaisperheiden kanssa pääpiirteissään samoihin periaatteisiin, kuin perhearviossa yleensäkin, mutta otetaan huomioon pakolaisuuden ja muukalaisuuden aiheuttamat haasteet, sekä perheen kulttuurin erityisyys ja arvokkuus sellaisenaan.

Perhearviossa arvioidaan perheessä tapahtuvaa vuorovaikutusta. Arvion kohteena on perheen sisäinen ja keskinäinen vuorovaikutus, sekä perheen vuorovaikutus ulkopuolisiin ihmisiin. Samoin perhearviossa arvioidaan perheenjäsenten keskinäisiä rooleja.

Toisekseen perhearviossa arvioidaan perheen kykyä sopeutua perhettä kohdanneisiin uusiin tilanteisiin. Pakolaisperheiden kohdalla sopeutumisen haasteena on uuden yhteiskunnan normit ja odotukset, kielen ja kulttuurin omaksuminen, sekä oman kulttuuri-identiteetin säilyttäminen muutoksessa. Arvioitavana on myös, miten pitkään perhe

tarvitsee aikaa ja minkälaista tukea sopeutumiseensa.

Kolmanneksi pakolaistaustaisten perheiden kanssa keskeiseksi nousee traumakokemusten vaikutus nykyhetkessä. Vaikutukset ovat usein monitasoisia, osin tiedostettuja ja osin tiedostamattomia. Usein traumakokemukset ovat perheessä käsittelemättömiä ja yhdessä puhumattomia. Traumakokemukset voivat kuitenkin näkyä psyykkisinä oireina, kuten masennuksena, ahdistuksena, unettomuutena ja dissosiointina. Lapset ovat olleet usein näkemässä vanhempaansa kohdistuvia traumaattisia tapahtumia (raiskausta, kidutusta ja väkivaltaa). Traumaattiset kokemukset voivat vaikuttaa myös suhdetasolla, eli perheenjäsenten välisessä vuorovaikutuksessa.

Neljäntenä tehtävänä perhearviossa on vanhemmuuden ja lapsen kehitystehtävien mahdollisuuden arvioiminen. Tässä arvioidaan aivan kuten muissakin perheissä vanhempien ja lasten välistä kiintymyssuhdetta ja vuorovaikutusta, lapsen saamaa hoivaa, kasvatusta ja rajojen asettamista.

2. Aikajanatyöskentely perheiden arviointimenetelmänä

Aikajanatyöskentely on hoidollinen arviointimenetelmä, jonka avulla voidaan kerätä tietoa, arvioida ja hoitaa yksilöitä ja perheitä. Erityisen toimivaksi aikajanatyöskentely on todettu traumatisoituneiden, sota-alueita tulleiden pakolaisperheiden kanssa. Aikajanatyöskentelyssä työntekijät käyvät asiakasperheen kanssa läpi perheen historiaa visuaalisesti. Työskentely voidaan toteuttaa sekä polikliinisesti että kotikäynneillä. Arvioinnin kannalta kotikäynnit ovat informatiivisempia. Aikajanana kuvaamistapa valitaan yhdessä perheen kanssa. Yleensä aikajana toteutetaan piirtämällä, mutta myös erilaisten muiden välineiden käyttö (kuten lelut ja muut konkreettiset symboleina toimivat esineet) on mahdollista. Menetelmässä hyvillä ja huonoilla kokemuksilla annetaan erilaisia symboleja ja värejä, kuten esimerkiksi kukat, lehdet ja auringot positiivisille elämäntapahtumille, ja

mustat sutut, pommit tms. pahoja elämäntapahtumia kuvaamaan.

Aikajanaa voidaan rakentaa ja työstää useammalla tapaamiskerralla ja siihen voidaan palata kokoa arviointijakson ja hoitojakson ajan. Aikajanana ympärille voi parhaimmillaan syntyä kokonainen kollaasi valokuvineen, kirjeineen ja piirustuksineen. Perheiden kanssa työskennellessä aikajanatyöskentely tulee toteuttaa parityönä. Toinen työntekijä voi keskittyä jututtamiseen ja aikajanana piirtämisen ohjaamiseen, jolloin toinen työntekijä voi toimia tilanteen observoijana, taustatukena ja ohjaajana, jos esimerkiksi tilanne alkaa kärjistyä liikaa.

Aikajanatyöskentelyssä perheen kokoonpanon ei tarvitse aina olla sama. Kokemuksemme mukaan työskentely kannattaa aloittaa ensin perheen aikuisten kanssa. Näin saadaan aikuisten kesken käytyä läpi perheen traumaattisimmatkin kokemukset ja työntekijä voi yhdessä vanhempien kanssa miettiä miten ja miksi asioista kannattaa kertoa lapsille. Tässä vaiheessa tarvitaan usein neuvontaa, koska vanhemmat voivat ajatella, etteivät lapset muista traumaattisia tapahtumia tai ettei tapahtumat vaikuta tässä päivässä. Toisaalta vanhemmat eivät välttämättä kykene suojaamaan lapsia

traumaattisilta muistoiltaan, ja silloin työntekijän on tärkeä tuoda esille erilaisia ei-traumatisoivia esittämistapoja. Myöhemmin asioista keskustellaan yhdessä koko perheen kanssa ja lapset voivat lisätä omia elämäntapahtumiaan ja kokemuksiaan yhteiseen aikajanaan.

Aikajanatyöskentelyssä katsotaan myös tulevaisuuteen. Mietitään perheenjäsenten kanssa yhdessä minkälaiselta perheen ja sen jäsenten tulevaisuus näyttää, miltä sen toivoisi näyttävän ja minkälaisia valintoja tulisi elämässä tehdä, että näin voisi tapahtua.

Työntekijä voi kirjoittaa aikajanan ja siitä syntyneiden keskustelujen pohjalta kertomuksen, joka nimetään perheen mukaan heidän tarinaksi. Kirjoitus luetaan ääneen perheelle ja he voivat vielä tehdä korjauksia ja täydennyksiä tarinaansa. Tarina kirjoitetaan me-muodossa ja vanhempia kutsutaan äidiksi ja isäksi, koska kirjoituksen on tarkoitus kuvata tapahtumia lapsilähtöisesti.

Keskeistä menetelmän käytössä on tarinan kuulluksi tuleminen sellaisena kuin se kerrotaan. Työntekijän tehtävänä on ottaa kertomus vastaan ja tehdä se näkyväksi.

Aikajanatyöskentelyyn pääseminen voi joissain tapauksissa viedä paljon aikaa. Osin tähän vaikuttaa luottamussuhteen syntymiselle tarvittava aika, osin taas elämäntapahtumien käsittelemisen vaikeus. Tämä voi ilmentyä siten, että perhe tuo esille muita, sekundaareja hoidettavia asioita jokaiselle tapaamiskerralle, tai jopa peruu tapaamisia. Tällöin työntekijän on tarpeen pysähtyä miettimään, onko perheen tilanne sellainen, ettei aikajanatyöskentelyn ajankohta ole oikea, tai olisiko luottamussuhdetta syytä vielä rakentaa toisin keinoin.

3. Miksi aikajanatyöskentely on havaittu toimivaksi arviointimenetelmäksi traumatisoituneiden pakolaisperheiden kanssa?

Pakolaisuuteen liittyy monia sellaisia erityispiirteitä, joiden vuoksi visuaalinen aikajanatyöskentely on koettu erityisen hyväksi heidän kanssaan. Aikajanatyöskentely on sensitiivinen tiedonkeruumenetelmä, kun tiedämme lähtökohtaisesti, että perheet tulevat sota-alueita ja ovat traumatisoituneita.

Traumaattisten kokemusten takia pakolaisilla on enemmän muistiongelmia. Visuaalinen ja siten konkreettinen ajan hahmottamistapa antaa välineitä täydentää muistamattomia alueita ja paikantamaan niitä. Monilla pakolaistalouksilla on luku- ja kirjoitustaidottomuut-

ta. Visuaalinen esitysasu tekee eletystä elämästä konkreettisen ja asiakas voi itse osallistua sen rakentamiseen myös ilman kirjoitustaitoa esimerkiksi piirtämällä ja tuomalla siihen muita elementtejä (esimerkiksi valokuvia). Muistiongelmien ja traumojen takia asiakkaiden voi olla vaikea hahmottaa elettyä elämää kronologisesti, minkä tueksi aikajana on hyvä konkreettinen väline.

Pakolaisperheisiin liittyy paljon puhumattomuutta ja salaisuuksia, joka tulee esille erilaisena oireiluna. Aikajanan äärellä kaikilla perheenjäsenillä on lupa puhua omista kokemuksistaan ja tehdä ne piirustuksin näkyväksi. Monesti perheen historiaan liittyy myös vaiheita, jolloin kaikki perheenjäsenet eivät ole olleet yhdessä; isät ovat olleet vankilassa, on hävitetty perheenjäseniä paetessa ja niin edelleen. Tällöin on tärkeää rakentaa perheen yhteistä tarinaa.

Aikajanatyöskentely on kulttuurisensitiivinen tapa kartoittaa perheen tilannetta. Työntekijän taustasta ja koulutuksesta johtuvat ennakkokäsitykset eivät ohjaa keskustelua, toisin kuin lomakepohjaisissa arviointimenetelmissä, tai työntekijän kysymyksiin nojaavissa menetelmissä. Lomakkeet ja kysymyksenasettelut ovat jo lähtökoh-

taisesti kulttuurisidonnaisia ja tällöin jotain perheen oman kokemusmaailman kannalta olennaista voi jäädä kertomatta ja siten arviointi jää heikommaksi.

4. Arviointi aikajanatyöskentelyn aikana

Aikajanatyöskentely antaa riittävän kokonaiskuvan hoidontarpeesta ja hoitoa tarvitsevista yksilöistä. Aikajanatyöskentelyn aikana työntekijät pääsevät hyvin arvioimaan havainnoinnin kautta perhedynamiikkaa, esimerkiksi huomataan mistä perheessä saa puhua ja mistä ei, tai kuka käyttää puhevaltaa ja miten, tai miten eri perheenjäsenten läsnäolo tai poissaolo vaikuttaa toisiin jäseniin. Aikajanan rakentaminen on toiminnallinen menetelmä, jossa tulee näkyväksi perheen resilienssi, toimintakyky ja -kulttuuri tässä päivässä.

Lisäksi työntekijät saavat arvokasta tietoa perheen ja perheenjäsenten menneisyydestä, jolla on merkitystä hoidontarvetta ja hoitomuotoa valittaessa. Kun aikajanan kautta hahmotetaan perheen traumakokemukset, päästään esimerkiksi näkemään minkä ikäisiä ja missä kehitysvaiheessa lapset ovat traumaattisten tapahtumien aikaan olleet. Lisäksi nähdään traumaustan laajuus ja syvyys, millä on merkitystä esimerkiksi varhaista kiintymyssuhdetta arvioitaessa. Joissain tapauksissa perheen elämä on ollut onnellista ja tasapainoista lasten ollessa pieniä. Tällöin tästä taustasta voidaan myös ammentaa hoidollisesti. Jos taas huomataan, että joku tai jotkut perheenjäsenet ovat eläneet valtaosan elämästään traumatisoivien tapahtumien äärellä, on tämä otettava huomioon hoitoa suunniteltaessa.

Aikajanatyöskentely tekee näkyväksi tapahtumat ennen Suomeen tuloa ja Suomessa ollessa. Näin ollen voidaan tehdä arviota siitä, miten paljon asiakkaita kuormittavista tekijöistä johtuu menneisyyden kokemuksista ja miten paljon ne ovat kotoutumiseen liittyviä kuormia.

Arvioinnin aikana tulee myös selväksi, kuka tai ketkä perheenjäsenistä on erityisen yksilöhoidon tarpeessa. Jos-

kus käy niin, että lapsi on ohjattu hoitoon, vaikka hän oireileekin vain kipeää vanhempaansa. Toisaalta työntekijät voivat arvioida kenen/keiden hoitaminen hyödyttää perhettä parhaiten. Joskus lapsi oirehtii huonovointista vanhempaa ja silloin avainasemassa on vanhemman ohjaaminen hoidon piiriin. Toisinaan vanhemmat eivät pysty vastaanottamaan hoitoa, jolloin työskentely tulee aloittaa lapsesta. Työn tavoitteena on kuitenkin vanhemmuuden vahvistaminen, koska yksistään lapsen kuntouttaminen ei auta, jos perheessä ongelmia aiheuttavat mekanismit jäävät muuttumattomiksi.

5. Aikajanatyöskentely hoidollisena työkaluna

Aikajanatyöskentely avaa mahdollisuudet luottamuksellisen hoitosuhteen synnylle. Pakolaisperheiden kanssa tälle prosessille tulee varata riittävästi aikaa, sillä luottamus viranomaisia kohtaan on vähäistä tai olematonta, ja

koska mielenterveyteen liittyvät asiat ja niiden hoito on kulttuurisesti vierasta. Työssämme olemme huomanneet, että vanhempien täytyy luottaa työntekijöihin, jotta hoito lasten kanssa voi onnistua.

Hoidollisesti on tärkeää, että perheen tarina tulee nähdyksi ja kuulluksi. Aikajanatyöskentely on usein ensimmäinen kerta, kun perheenjäsenet keskustelvat yhteisesti elämästään kipuineen ja iloineen. Hoidon kannalta on hyvä, että jo aikajanatyöskentelyvaiheessa syntyy kokemus, että ongelmista on lupa puhua ja että niistä voi puhua menemättä rikki. Tunne- ja traumatyöskentely mahdollistuu, kun erilaisten yhdessä jaettujen kokemusten kautta.

Monesti vanhemmat voivat ajatella, ettei ikävistä asioista kannata puhua tai luulevat etteivät lapset muista mitään kurjista tapahtumista. Salaisuudet ja kieltäminen tulevat kuitenkin usein ulos erilaisina oireiluina. Hoidollisesti onkin tärkeää, että perheenjäsenet ensin toisivat näkyväksi menneisyytensä ja toisekseen hyväksyisivät menneisyytensä sellaisena kuin se on ollut.

Aikajanatyöskentelyssä on useita suojaavia ja vakauttavia elementtejä, joilla on hoidollisesti tärkeä merkitys. Aika-

janassa on tehty näkyväksi myös elämän hyvät vaiheet ja kokemukset. Kitudus- ja sotatraumat ovat monesti niin vahvoja, että ne alkavat helposti hallita ihmisen kokonaiskuvaa menneisyydestään. Aikajana konkreettisenä kuvana auttaa palauttamaan mieleen myös hyvät asiat, ja se toimii hoidollisesti vakauttavana apuvälineenä. Toiseksi aikajana toimii suojaavana myös konkreettisuutensa ansiosta. Pahoistakin asioita on helpompi puhua, kun se on paperissa oleva musta möykky eikä ainoastaan sisällä oleva paha olo. Kolmanneksi vakauttavana elementtinä toimii aikajanassa puhutut tulevaisuuden toiveet, joihin voidaan siirtää ajatuksia. Tarkoituksena on, että asiakas ymmärtää, että hänellä on oikeus hyvään ja onnelliseen elämään pahoista tapahtumista huolimatta.

Lapset ja aikuiset suhtautuvat monesti hyvin eritavoin kotimaahansa. Aikajanatyöskentely tekee myös helposti aikuisille nähtäväksi, miten lasten elämän aikajanana painopiste voi olla selkeästi enemmän Suomen tapahtumisissa, kuin kotimaan tapahtumisissa. Van-

hemman kokemus voi olla päinvastainen ja kaipuu kotimaahan ihannoivakin. Kotoutumisen eriaikaisuuden ja sukupolvien välisen eron ymmärtäminen voi olla kaikille perheenjäsenille hoidollisesti tärkeää. Joskus vanhemman toimintakyky on rampautunut juuri kulttuurierojen vuoksi. Tällöin on tärkeää vahvistaa vanhemmuutta lasten silmissä ja etsiä menneisyydestä niitä kohtia, joissa vanhempi on pärjännyt ja selvinnyt pahoista asioista huolimatta. Traumaattisten tapahtumien läpikäyminen onkin myös pärjäävyyden ja selviytymiskyvyn näkyväksi tekemistä.

Työntekijät voivat vahvistaa onnistumisenkokemuksia antamalla positiivista palautetta perheelle tai yksittäiselle perheenjäsenelle selviytymiskokemuksista. Lasten on myös hyvä kuulla vanhempien elämästä ennen lasten syntymää. Näistä asioista ei kokemuksemme mukaan ole useinkaan puhuttu.

Helsingin Diakonissalaitos

Psykotraumatologian keskus

Lasten ja nuorten toiminnan työryhmä

TURVAPAIKKA-,
MAAHANMUUTTO- JA
KOTOUTTAMISRAHASTO

Euroopan unionin tuella

